

часів Ольги й Ярополка і т. д.¹). Дуже цінні вказівки про високий розвиток державної організації на Україні знаходимо в щойно недавно дослідженім джерелі — оповіданні арабського письменника (X ст.) Міскавейхі про похід Руси на Берда'а в серед. X ст. Русини в безстороннім змалюванні Міскавейхі виступають під час цього походу, не яко грабіжники й руїтники, а як добре організоване й цивілізоване військо. Заволодівши містом Берда'а, вони дбають за усталення в нім порядку й спокійного життя, що свідчить, як слушно вказує дослідник твору Міскавейхі В. В. Бартольд про значний успіх „руської культури й державности“ в тім часі. Для поганських військ, якими були тоді Русини,—каже Бартольд,— піклування про лад і спокій у завойованім місті (цілковито чуже й незнане Норманам у їх наїздах у Зах. Європі) — явище незвичайне.²)

Думаємо, в кожному разі, що — на підставі археологічних даних і звісток нашої „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ і тогочасних чужоземних письменників про давню Русь-Україну — ми маємо право з цілковитою рішучістю ствердити, що руський (пра-український) нарід вже в перед-володимирових часах був не „сирим етнічним матеріалом“, не якимсь примітивним, малокультурним племенем, а справжнім народом чи нацією, з досить високо розвиненою, як на ті часи, культурою й суспільно-державною організацією.

Микита Думка.

Київ в старинних віках.

Безкраї простори чорноморських степів wraz з землями центральної Росії творять величезну рівнину, що простягається між трьома морями: Чорним, Балтійським і Каспійським. Тільки де-не-де перетинають цей „Сарматський низ“ невеликі лісом вкриті узгір'я, а густа сітка рік лучить всі ті моря в одну цілість. Ріки на цих землях є ще нині досить богатыми в воду; не згадую про це, як то воно було в старинних чи в середніх віках, коли то води було значно більше як тепер, а через те була більшою сплавність цих рік. Навіть Дніпро, маючи куди більше води, мусів бути доступнішим на порогах, де напевно човна могли перепливати без більшої небезпеки. З тої причини можна було догідніше дістатися човнами з одного моря до другого, головно

¹) Див. докладніше в моїх розвідках „Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X w.“ ²Ελπίς, кн. 1, 2, 3 і 4) і „Християнство на Україні за часів кн. Ярополка I“ (Зап. ЧСБВ., тт. III і IV).

²) В. В. Бартольдъ. Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира, Баку, 1925, сс. 40, 43.

весною, коли ріки виливали і одно поріччя лучилося з другим. Коли це не помагало, послуговувалися купці т. зв. „переволоками“, то є перетяганням човнів враз з добром на відповідних возах, чи на чімсь подібнім з одного поріччя до другого в місцях, де вони найближче сходилися. „Переволоки“ відігравали виїмкову роллю в торгівлі між трьома морями і трьома культурними світами: північним — скандинавсько-германським, полудневим — грецько-візантійським і східним — персько-арабським.

Головно два водні шляхи набрали першорядного значіння для північно-східньої Європи: дніпровий шлях і шлях Волгою. Перший з них відіграв вельми визначну роллю в повстанню української держави, бо лучив північний культурний центр з зачарованим Півднем, з казочною Візантією, другий знову окружав середину словянських земель і лучив Північ з далеким Сходом. Ці два шляхи сходилися з собою разом, однак для історії словян дніпровий шлях мав далеко більше значіння. Це т. зв. „путь изъ Варягъ въ Грекы“ київського літописця, а *Austurweg* ісландсько-скандинавських саг. Вже в старині йшла Дніпром важна торговельна дорога, що виходила від Чорного моря, виминала пороги, провадила долиною Інгульця, Богу і його важної притоки Синюхи, доходила до Росії і менше більше місцем нинішнього залізничного шляху Винниця—Київ, вела до самого Києва чи найближчої його околиці; звідси знову в гору, коло Орші, чи може Смоленська меншими притоками перевозено товар з Дніпра на Західну Двину і навпаки. Двиною плили купці до Балтійського моря. Від Двини в гору провадив шлях на Усвяту, а далі „переволоками“ до джерел Ловати і до Ільменського озера, відкіля Волхвою біля озера Ладоги і Невою до моря. Зимою йшов цей шлях до Скандинавії тому, що Фінський залив цілковито замерзає. Цар Петро Великий вповні зрозумів значіння цих великих торговельних шляхів і тому по опануванню гирла Неви побудував Петроград. Таке положення на початку великого водного шляху, що лучить ще нині Європу з Азією, дало незвичайне значіння Петроградові, яко столиці російської держави.

„Переволоками“ лучився Дніпро з Волгою, а Десна тим самим способом з великою притокою Волги, Окою. З Волги можна було дістатися до Каспійського моря, а звідси далі на схід до центральної Азії, до багатих тамошніх держав. Це т. зв. „путь по Волзѣ въ Болгары и въ Хвалиси“ наших літописів з осередком над Каспійським морем („море Хвалинское“). Сама Волга лучилася „переволоками“ з Невою, Балтійським морем, а далі з Скандинавією.

На захід від Дніпра йшов Припеттю шлях до гирла Ясьолди, а нею в гору, де опісля перетягано товари на Щару, що впадає до Німану. З горішнього бігу Припети Піною переходилося до Богу в околицях Берестя литовського, як це можна перевірити на підставі воєнних походів українських князів на Мазовію чи Литву. Бугом знову і Вислою, а так само і Німаном провадив шлях по янтар — і по іншій сирівець — вилувлюваний на по-

бережжах Балтійського моря межі гирлами Німана і Висли, головню в Самляндії, сьгоднішній Східній Прусії.

Три отже центри культурні були получені згаданими водними шляхами в одну цілість: північний скандинавсько-германський, персько-арабський, а по середині між ними полудневий грецько-візантійський. Всілякий сирівець, футра, шкіра, збіжжя а найбільше невільник діставався цими шляхами досить легко. Туди йшла також виміна культурних здобутків і посувався поступ, а заразом вздовж цих водних шляхів поширялася поволі кольтонізація. Найвизначнішу ролю грав тут Дніпро і хто над ним сидів, був паном всіх найближчих земель і міг розростатися у всіх напрямках. Головно середущий Дніпро вносився над цілою територією, був в осередку, в місці найвигідніших перехресть водної сіти. Всюди, де тільки не було більшого спротиву, посувалися племена, що засіли над середущим Дніпром, та тільки щойно словяни створили на цих територіях правдиві політичні і культурні центри: Київ, Новгород і Суздаль-Москву. Нам здається, що в околицях Києва мусів бути завсіди якийсь сильніший політичний твір вже в старинних часах, головню в II—IV. віках по Христі, але про це іншим разом.

Дніпро творив і творить вельми великий комплекс комунікаційний, якого кінці збігаються саме в Києві, природнім центрі цієї системи, в місці може найдогіднішим на цілім світі. В околицях Києва сходилися всі головніші торговельні шляхи, які в старині провадили з Ольбії і інших грецьких кольтоній над Чорним морем. Київ, значно віддалений від пограниччя з повними тайн степами — Диких Піль, в середині поміж Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, надавався найбільше своїм положенням до ролі одного зі світових осередків, посередників в міжнародних зносинах, до ролі, яку вложила на нього історична судьба. Знаємо дуже добре з історії велико-княжої України, що Київ вже на початку свого політичного життя був першою точкою на великім шляху тодішньої візантійської культури, що так непереможно ділала з Царгороду на всіх „варварів“. Знаємо також добре, що представники тодішнього європейського Заходу знову ж сходилися в Києві. Тому саме Київ завдячує своє становище. З одної сторони являється він великим культурним центром для передісторичних часів та огнищем міжнародних зносин, а з другої сторони митрополією східно-словянських земель, правдивою „матірью руських городів“ — *μητρόπολις τῆς Ρωσίας*. На цім то головню полягало державне значіння Києва і вічні боротьби за нього в часах його політичної сили; хто сидів у Києві, в того руках спочивав ключ до всіх земель Східної Європи. Цілком справедливо висловився один наш учений, що тільки тісний політичний горизонт фанатика-войовника, князя Святослава хотів дати перевагу над Києвом якомусь там Переяславцеві, наддунайському городкови з далеко меншим кругом ділання і безпосередніх звязків. Нічого дивного, що саме в Києві перехрещувалися найріжнородніші впливи цілого знаного тоді світа. Глибокий зміст криється

в знаній легенді Начального літопису, в яким говориться, що представники всіх тодішніх віроісповідань сходяться перед лицем князя Володимира Великого і то — в Києві. Навернути цього князя на свою віру, значило рівночасно піддати під свої впливи всі землі північно-східної Європи. Не будемо тут bliще застановлятися над значінням, яке мала тодішня, київська, великокняжа династія в очах держав цілої Європи. Одно тільки треба зазначити, що це не було чимсь надзвичайним, коли неодному з тодішніх людей Київ видавався грізним противником гордої Візантії.

Та перенесімся в часи далеко старші, в перші століття по Христі.

В половині II. віку по Хр., в часах панування в Римі цісарів Антонінів, жив і працював в Александрії єгипетський грек Клявдій Птолемей. Великий математик і астроном по своїй спеціальності, посвятив Птолемей немало часу географії. Написав він великий географічний твір „Виклад географії“, що заховався в цілості до наших часів. В цім великім творі, дійшов до нас також один розділ, в котрім говориться про всі словянські землі „Європейської Сарматії“ на схід від Висли і на північ від Карпат, Дністра і Чорного моря; тимсамим отже говориться про українські землі. Цей розділ є надзвичайно важним, бо дає нам, хоч не завсіди вірний, образ наших земель в перших віках по Христі.

Серед великої скількості гір, рік і народів, вичисляє Птолемей на наших землях також чимало городів. Не місце тут на докладне перечислювання всього; теж не будемо bliще застановлятися над грецькими кольоніями на побережжах Чорного моря. Важним для нас є свідоцтво Птолемея про нутро наших земель — одиноке джерело для цих, так далеких часів.

Птолемей подає Дніпро-Бористен, а на його берегах цілий ряд місцевостей, між котрими найважливішою є Метрополіс (*Μετρόπολις*), положений не дуже далеко на північний захід від найбільшої грецької кольонії на берегах Чорного моря, Ольбії, що лежала близько нинішнього Миколаєва над лиманом Бога. Всі городи над середнім бігом Дніпра на мапі Птолемея входили в безпосередні зносини з Ольбією прямим водним шляхом. Тому, що головним матеріалом для вченого Грека про нутро наших земель були записки купців, то зближення на його мапі Ольбії з Метрополем і іншими північними землями і городами в басейні Дніпра, треба прийняти за доказ, що торговельний шлях межі старим грецьким культурним осередком при гирлі Бога і нутром наших земель йшов в простім напрямі на північ від Ольбії. Гідрографічна карта наших земель, положених bliще Чорного моря, може дати нам докази, куди саме цей шлях провадив. А провадив він, як то ми вже вище сказали, Інгульцем і Богом в гору до середущого Дніпра і виминав по дорозі пороги, котрі, як тепер, так і колись були тяжким заборолом в торгівлі. А зносини ці концентрувалися в околицях Метрополіса — нашого Києва, про що свідчать нахідки монет і археологія. Помимо всіх похибок і неточностей, що знаходяться на мапі Птолемея, його город.

Метрополіс лежить в місці, яке надзвичайно відповідає положенню Києва. (Це доказ, що від найдавніших часів на місці Києва, чи в його найближчій околиці існував великий, торговельний базар, центр торгівлі в середущій Україні, і був в зносінах з далекими північними краями, з якими хіба тільки нечисленним Грекам. Вже Пліній Старший згадує про якийсь город над Дніпром, Мілетополіс. Це хіба Метрополіс Птолемея. В кожному разі назва Києва, яко „матери руських городів“ не могла бути наданою цілком новій оселі, без ніяких історичних традицій, а тільки оселі, знаній вже від довгих століть не тільки серед найближчих, але також і далеких народів. Таку назву дістає тільки город старий з першорядним значінням. Так само легенда про св. апостола Андрія і його благословенство на київських горах, хочая носить характеристичні ціхи народньої словесности, то прецінь криє в собі якась, хоч би дуже маленьке зерно історичної правди. Бо здається нам, що легенда не є чимсь цілковито відірваним від реального ґрунту; повстають вони завсіди лише на тлі дуже важних історичних подій, яко далекий відгомін давноминулих фактів. Що Метрополіс Птолемея є предком нинішнього Києва, про те свідчать ще ісляндсько-скандинавські саги, що мимо всеї фантастичности є відгомонам реальних подій. Декотрі з них відносяться впрост до земель України. Головно одна сага заслуґує на спеціальну увагу; є це тзв. Герварарсага (Hervararsage), яка мимо всіх закидів неактуальности справ, що відносяться до українських земель є відгуком далеких історичних подій.

В тих часах, коли Птолемей збирав в Александрії докази з ріжних джерел про далекі словянські землі „Европейської Сарматії“ і розміщував на своїй мапі ріжні племена і народи, творились на півночі події, які цілком змінили етнічний склад і мали великий вплив на життя народів на Україні. Германський народ Готів, що їх уміщує Птолемей, як один малий нарід на схід від Висли, а на південь від словянських Венедів, що перебував над Балтійським морем, рушив вперед на схід і на південь в напрямі римської імперії. Вже в половині III. ст. по Хр. станули Готи твердою ногою на північних побережжах Чорного моря і покорили всі тамошні племена. Під їх ударом счезають поволі з історії всі старі грецькі культурні осередки і перериваються торговельні зносини між берегами Чорного моря й існуючими від давних літ торговельними центрами в нутрі українських земель. Доказом цього є факт, що римські монети, що їх знайдено на території нинішньої Волині, Київщини і Полтавщини, відносяться головню до часів римських цісарів Антонінів, і майже не переходять часів Септімія Севера (II./III. в. по Хр.). Серед того перевороту остався цілим, а може зачав нове життя Метрополіс-Київ. На його території знайдено монету цісаря Констанція II. (324—361 по Хр.); факт дуже важний. До цих то менше більше часів відносяться події в згаданій нами Hervararsage.

Hervararsage опирається на старих традиціях і піснях з часів панування Готів в чорноморських степах. Хоч заховалася вона

до нас в рукописах з XII—XIII. ст., то дає відбитку відносин на Україні з літ перед 375 р. по Хр., перед першим нападом Гунів. Говориться там, що в тім часі у Східній Європі знаходився і мав виїмкове значіння — поминаючи цілий ряд інших географічних назв — край Rheidgotoland „земля світлих Готів“. В Rheidgotoland - і знаходиться ріка Danpr і город Danpar-stadir, Danpar-stead „дніпровий город в долині Дніпра“, під котрим без всяких, здається, закидів треба розуміти, або саму столицю Готів на місці нинішнього Києва, себто передісторичний Київ, чи його узгір'я, або знову один з поблизьких городів. В цім городі положенім серед непроходимих лісів знаходилося житло готських конунгів, тут на стрімких берегах Дніпра стояли „високі палати і чудні кімнати готських царів, в яких вони уряджували величаві пири. Теж була тут „при дорозі святая могила, що стоїть на землі Готів“ і „висока скала, що взноситься над Дніпром“. Тут може жив і панував могучий готський король Германарих, що, не маючи сили пережити упадку своєї держави, поваленої нападом Гунів, яко столітний старець сам собі завдав смерть. Цілий ряд римських монет з II. ст. по Хр., а навіть з III., а часом, як то вище сказано, і з IV. враз з іншими скарбами, знайденими в землі, є певним доказом, що на території Києва був вже в часі панування цісарів Антонінів великий торговельний базар, який дістався з часом під сильні готські впливи. Коли до цього додамо викопалища трипільської культури враз з найдавнішими знахідками янтаря на терені самого Києва, а крім цього ольбійсько-босфоранські монети, будемо мати наглядні докази значіння цієї торговельної точки в глибокій вже старині, може навіть в часах Геродота (V. в. перед Хр.). Думаю, що грецька кольонія Гельнос в краю Гельнів, глибоко в землях скитийських, про яку докладно говорить Геродот, лежала десь в околицях нинішнього Києва — Метрополіс Птолемея, Danpar-stadir ісландсько-скандинавських саг і вкінці в околиці історичного Києва. Пребогаті скарби арабських монет лише потверджують наглядно безперервне існування города, котрий тільки міняв назву. Тому справедливим видається мені висказ одного з російських учених, що „находки куфических монетъ на территории Киева і появленіе его на зарѣ нашей родной истории, какъ значительнаго и важнаго центра политической жизни, дѣлають вѣроятнымъ непрерывное существованіе его отъ давнихъ временъ Птолемея“, а ми скажемо, що може вже і від часів Геродота. А може Метрополіс, був напевду, як на це вказує назва, центром-столицею якогось державного твору на землях України вже в часах Птолемея. Нею не перестає він бути від перших початків історії. Такого здогаду не вважаємо за фантазію, хоч історія про щось подібне цілком мовчить.

